

du, nie je možné, aby číre šťastie obrazu niekedy v plnom svetle ukázalo majstra, ktorý zobrazuje, i panovníka, ktorý je zobrazovaný.

Na tomto Velázquezovom plátne je možno čosi ako reprezentácia klasickej reprezentácie a určenie priestoru, ktorý sa ňou otvára. Reprezentácia sa skutočne podujíma predstaviť sa vo všetkých svojich prvkoch, so svojimi obrazmi, pohľadmi, ktorým sa ponúka, tvármi, ktoré zviditeľňuje, gestami, ktoré ju tvoria. V tomto rozptýlení, zhŕňanom a jednotne rozkladanom reprezentáciou, však všetky časti naliehavo poukazujú na podstatné prázdno: na nevyhnutné zmiznutie toho, kto funduje reprezentáciu, toho, komu sa podobá a v očiach koho je iba podobnosťou. Tento subjekt — jeden a ten istý — bol odstránený. A reprezentácia, konečne zbavená tohto zväzujúceho vzťahu, sa môže vydávať za číru reprezentáciu.

II. kapitola

Próza sveta

1. Štyri príbuznosti

Až do konca 16. storočia mala podobnosť konštruktívnu úlohu vo vedení západnej kultúry. Práve podobnosť do značnej miery viedla výklad a interpretáciu textov; ona organizovala hru symbolov, umožňovala poznanie viditeľných a neviditeľných vecí, riadila umenie reprezentovať ich. Svet sa do seba zvinoval: zem opakovala nebo, tváre sa zrkadlili vo hviezdach, byliny skrývali vo svojich stebľách tajomstvá užitočné človeku. Maľba napodobňovala priestor. A predstavenie — či to bola slávnosť alebo vedenie — sa vydávalo za opakovanie: divadlo života alebo zrkadlo sveta, to bol titul každej reči, jej spôsob ohlasovania sa a formulovania svojho práva hovoriť.

Musíme sa na chvíľu zastaviť pri tomto časovom úseku, keď podobnosť pozvoľna prestáva náležať vedeniu a vytráca sa — prinajmenšom čiastočne — z horizontu poznania. Ako sa koncom 16. a ešte začiatkom 17. storočia chápala táto príbuznosť? Ako mohla organizovať figúry vedenia? A ak je pravda, že počet podobajúcich sa vecí je nekonečný, tak možno určiť aspoň pojmy, ktorými sa môžu navzájom podobať?

Osnova na vyjadrenie podobnosti bola v 16. storočí dosť bohatá: *Amicitia*, *Aequalitas* (*contractus*, *consen-*

sus, matrimonium, societas, pax et similia), *Consonantia, Consertus, Continuum, Paritas, Proportio, Similitudo, Coniunctio, Copula*.¹ A je ešte mnoho iných pojmov, ktoré sa na povrchu myslenia preplietajú, prekrývajú, podporujú alebo obmedzujú. Zatiaľ stačí, keď naznačíme základné figúry, ktoré predpisujú svoje artikulácie vedeniu podobnosti. Podstatné sú určite štyri.

Najskôr je *zhoda (convenientia)*. Popravde, týmto slovom sa oveľa viac ako príbuznosť označuje susedstvo vecí. „Konvenujú“ si tie veci, ktoré sa vzájomne zblížujú, až ležia vedľa seba, dotýkajú sa okrajmi, ich hrany sa spájajú, koniec jednej označuje začiatok druhej. Tým sa prenáša pohyb, vplyvy, vášne a aj vlastnosti. V tomto sklbení vecí sa potom objavuje podobnosť. Ak sa pokúšame objasniť ju, ukazuje sa dvojaká: podobnosť miesta, polohy, kam príroda umiestnila dve veci, teda príbuznosť vlastností; pretože v tejto prírodnej schránke, ktorou je svet, susedstvo nie je vonkajším vzťahom medzi vecami, ale značí spríbuznenie, prinajmenšom nejasné. Tento kontakt ďalej výmenou tvorí nové podobnosti; presadzuje sa spoločný poriadok; na podobnosť ako skrytý dôvod susedstva sa kladie podobnosť, ktorá je viditeľným následkom blízkosti. Napríklad duša a telo sa zhodujú dvojnásobne: duša musela hriechom zhrubnúť, oťažieť a stať sa pozemskou, aby ju boh umiestnil na spodok hmoty. V tomto susedstve však duša vníma pohyby tela, prispôsobuje sa mu, zatiaľ čo „telo sa narúša a kazí vášňami duše“². V rozsiahlej syntaxi sveta sa rozličné súcna navzájom prispôsobujú; rastlina sa dostáva do styku so zvieratom, zem s morom, človek so všetkým, čo ho obklopuje. Podobnosť si vynucuje susedstvá, ktoré zasa zaručujú podobnosti. Miesto a príbuznosť sa prenikajú: na uličkách mušiel vidno rásť mach, v paroží jeleňa sa ukazujú rastliny, na tvárach ľudí druhy tráv; a na zvlášť-

¹ P. Grégoire, *Syntaxeon artis mirabilis*, Cologne 1610, s. 28.

² G. Porta, *La physionomie humaine*, 1655 (francúzsky preklad), s. 1.

nom zoofyty sa pomiešané vedľa seba ukazujú také vlastnosti, ktoré ho robia podobným tak rastline, ako aj človeku.³ Toľko o znakoch zhody.

Convenientia je podobnosť spätá s priestorom vo forme stáleho zblížovania. Má povahu spojenia a prispôsobenia. Preto viac ako samým veciam patrí svetu, kde sa nachádzajú. Svet je všeobšiahlou „zhodou“ vecí; vo vode je toľko rýb, koľko je na zemi zvierat a ostatných výtvorov prírody alebo človeka (Nejestvujú azda ryby, ktoré sa volajú *Episcopus, Catena, Priapus?*); vo vode a na povrchu zeme je toľko súcien, koľko na nebi a jedny zodpovedajú druhým; napokon všetkého stvoreného je toľko, koľko je ho vyšším spôsobom obsiahnuté v bohu, „rozsievačovi existencie, moci, poznania a lásky“⁴. Takto sa prepojením podobnosti a priestoru, touto zhodou, ktorá zblízuje podobné a prispôsobuje navzájom blízke, svet zretazuje sám v sebe. Na každom bode dotyku sa začína i končí jeden článok, ktorému sa podobá predchádzajúci článok i článok nasledujúci; príbuznosti takto postupujú od jedného kruhu k druhému, pričom udržiavajú odstup medzi protikladmi (boh a hmota) a zároveň zblížujú, aby vôľa všemohúceho prenikala až do tých najväčších zabudnutých kútov. Túto obrovskú, napätú a chvejúcu sa reťaz, túto strunu zhody pripomína Porta vo svojej *Prírodzenej mágii*: „Rastom sa rastlina zhoduje s hoviadkom a citlivosťou sa hrubé zviera zhoduje s človekom, ktorý sa napokon svojou inteligenciou pripodobňuje k hviezdám; táto väzba je taká úzka, že pripomína strunu, ktorá sa vzájomným a súvislým spojením napína od prvej príčiny až po najnižšie a najnepatrnejšie veci; takto najvyššia moc pri svojom vyžarovaní dospieva k tomu, že ak sa dotkneme jedného jej konca, rozochveje sa a rozhybe všetko ostatné.“⁵

³ U. Aldrovandi, *Monstrorum historia*, Bononiae 1647, s. 663.

⁴ T. Campanella, *Realis philosophia*, Francfort 1623, s. 98.

⁵ G. Porta, *Magie naturelle*, Rouen 1650 (francúzsky preklad), s. 22.

Druhou formou príbuznosti je *súperivosť* (*aemulatio*): je to druh zhody, neviaže sa však na zákon miesta a ako nehybná pôsobí na diaľku. Tak trochu akoby priestorová blízkosť bola prerušená a vytrhnuté články reťaze ďaleko jeden od druhého reprodukovali svoje kruhy bezkontaktnou podobnosťou. Súperivosť má v sebe čosi z odrazu a zrkadla: veci rozptýlené vo svete si ňou odpovedajú. Tvár je na diaľku súperom neba, a tak ako rozum človeka nedokonale odráža múdrosť božiu, oči svojím miernym jasom odrážajú veľké svetlo, ktoré na oblohe vyžaruje slnko a mesiac; ústa sú Venušou, pretože nimi sa bozkávame, hovoríme slová lásky, nos poskytuje drobný obraz Jupiterovho žezla a Merkúrovej palice.⁶ Vďaka vzťahu súperivosti sa od jedného konca sveta k druhému veci môžu napodobňovať bez toho, aby boli späť a ležali vedľa seba: zdvojením v zrkadle svet zrušil vzdialenosť, ktorá je mu vlastná; ním vífazi nad miestom, ktoré je každej veci dané. Ktoré z týchto odrazov, čo prechádzajú priestorom, sú prvé? Kde je skutočnosť a kde premietnutý obraz? Odpovedať často nie je možné, pretože súperivosť je istým prirodzeným zdvojením vecí; rodí sa z toho, že v bytí je záhyb, ktorého dve strany stoja priamo proti sebe. Paracelsus prirovnáva toto základné zdvojenie sveta k obrazu dvojčiat, „ktoré sa úplne podobajú a nemožno povedať, ktoré z nich dalo druhému svoju podobu“⁷.

Súperivosť však dve odrážajúce sa figúry, ktoré postavila proti sebe, nenecháva vzájomne ľahostajnými. Stáva sa, že jedna je slabšia a silnejšie ovplyvňovaná tou, ktorá sa odráža v jej pasívnom zrkadle. Či hviezdy nevífazia nad pozemskými bylinami, pre ktoré sú nemenným vzorom, trvalou formou a do ktorých je im dané skryte zasievať celé potomstvo svojho vplyvu?

⁶ U. Aldrovandi: *Monstrorum historia*, s. 3.

⁷ Paracelsus, *Liber Paramirum*. Paris 1913 (prel. Grillot de Givry), s. 3.

Temná zem je zrkadlom hviezdami obsiateho neba, stretli sa tu však dvaja protivníci nerovnakej hodnoty a dôstojnosti. Trblietanie trávy mätko napodobňuje čistú formu neba: „Hviezdy,“ hovorí Crollius, „sú maticami všetkých bylín a každá hviezda na nebi je iba duchovným predobrazom byliny, ktorá ju predstavuje, a ako je každá bylina a rastlina pozemskou hviezdou, hľadiacou do neba, rovnako je každá hviezda nebeskou rastlinou v duchovnej forme a líši sa od pozemských iba hmotou... nebeské rastliny a byliny sú obrátené k zemi a hľadia priamo na byliny, ktoré splodili, čím na nich prenášajú istú zvláštnu moc.“⁸

Stáva sa však tiež, že súperenie ostane nerozhodnuté a pokojné zrkadlo odráža iba obraz „dvoch vzrušených bojovníkov“. Príbuznosť sa potom stáva bojom jednej formy proti druhej — či skôr jednej a tej istej formy rozdelenej váhou hmoty alebo vzdialenosťou miest. Paracelsus človeka je ako firmament „posiaty hviezdami“, nie je však s ním späť ako „zlodej s galejami, vrah s kolesom, ryba s rybárom, zver s lovcom“. Firmamentu človeka náleží byť „slobodný a mocný“, „nepodriaďovať sa nijakému príkazu“ a „nebyť riadený nijakým druhým tvorom“. Jeho vnútorné nebo môže byť samostatné a spočívať iba samo v sebe; no pod podmienkou, že múdrosťou, ktorá je aj vedením, sa pripodobní poriadku sveta, prijme ho do seba a takto prevráti nebo, kde sa trblietu viditeľné hviezdy, do svojho vnútorného firmamentu. Potom sa táto múdrosť zrkadla odplatí tak, že zavinie svet, do ktorého bola umiestnená; jeho veľký prstenec dosiahne až hĺbku neba, ba aj za ňu; človek objaví, že má „hviezdy vo svojom vnútri... a že takto nesie v sebe firmament so všetkými jeho vplyvmi“.⁹

Súperivosť sa najskôr ukazuje ako jednoduchý, ne-

⁸ Crollius, *Traité des signatures*, Lyon 1624 (francúzsky preklad), s. 18.

⁹ Paracelsus, loc. cit.

nápadný a vzdialený odraz: ticho prechádza priestorom sveta. Vzdialenosť, ktorú prekonáva, sa však jej jemnou metaforou neanuluje, ostáva pohľadu otvorená. A v tomto súboji sa dve protikladné figúry zmocňujú jedna druhej. Podobné zachvacuje podobné, ktoré ho zasa obklopí, aby bolo azda znovu zachvátené vo zdvojení, ktoré sa môže predlžovať donekonečna. Články súperivosti nevytvárajú reťaz ako prvky zhody, ale skôr ako sústredené kruhy, ktoré sa navzájom odrážajú a súperia.

Tretou formou príbuznosti je *analógia*. Tento starý pojem dôverne poznala už grécka veda a stredoveké myslenie, zdá sa však, že sa začal používať inak. V tejto analógii sa prekrývajú *convenientia* a *aemulatio*. Ako súperivosť, aj analógia ponad priestor zabezpečuje prekvapujúcu zrážku podobných vecí; no ako zhoda, aj ona hovorí o prispôsobeniach, väzbách a skĺbeniach. Jej moc je obrovská, lebo príbuznosti, s ktorými narába, nie sú viditeľné a masívne príbuznosti samých vecí; stačia jej jemnejšie podobnosti vzťahov. Takto odľahčená môže z jediného bodu zachytiť nekonečný počet príbuzností. Vzťah hviezd k nebu, kde sa trbliecu, takto nájdeme napríklad aj vo vzťahu bylín k zemi, živých bytostí k zemeguli, na ktorej žijú, minerálov a diamantov ku skalám, v ktorých sú skryté, zmyslových orgánov k tvári, ktorú oživujú, škvŕn na koži k telu, ktoré neznateľne poznačujú. Analógia sa môže tiež vrátiť sama do seba bez toho, aby sa poprela. Cesalpino nekritizuje, ani neodstraňuje starú analógiu medzi rastlinou a živočíchom (rastlina je živočích, ktorý je hlavou dolu a ktorého ústa — čiže korene — sú vtlačené do zeme); naopak, zosilňuje a zmnožuje ju odhalením, že rastlina je vzpriamený živočích, v ktorom živné látky stúpajú odspodu hore celým kmeňom, ktorý sa ťahá ako telo a končí sa hlavou — korunou, kvetmi, listami. Tento vzťah je inverzný, ale nie kontradiktorký k východiskovej analógii, ktorá kladie „koreň do spodnej časti rastliny a kmeň do hornej, pretože u zvierat sa sieť

žil tiež začína v spodnej časti brucha a hlavná žila stúpa k srdcu a hlave“¹⁰.

Táto vratnosť, rovnako ako táto polyvalentnosť poskytuje analógiu všeobsiahle pole uplatnenia. Analógiou sa môžu zblížiť všetky figúry sveta. V tomto priestore, popretínanom všetkými smermi, však predsa jestvuje jeden privilegovaný bod: je nasýtený analógiami (každá tu môže nájsť jeden zo svojich oporných bodov) a prechodom cezeň sa vzťahy prevracajú bez toho, aby sa narúšali. Týmto bodom je človek; je v proporcionálnom vzťahu k nebu, tak ako k zvieratám, rastlinám alebo k zemi, ku kovom, stalaktitom alebo búrkam. Vzťahovaný medzi podobami sveta má vzťah k firmamentu (ako sa jeho tvár vzťahuje na jeho telo, tak sa tvár neba vzťahuje na éter; pulz v jeho žilách bije tak, ako hviezdy obiehajú po svojich dráhach; sedem otvorov na jeho tvári je tým, čím je sedem planét neba). Človek však všetky tieto vzťahy prevracia, a tak ich znovu nachádzame ako podobné v analógii medzi ľudským tvorom a zemou, ktorú obýva: mäso je hrudou, kosti sú skalami, žily sú veľkými riekami, mechúr je morom a sedem hlavných orgánov tela — to je sedem kovov, ktoré sa skrývajú v hĺbkach baní.¹¹ Telo človeka je vždy možnou polovicou univerzálneho atlasu. Je známe, ako Pierre Belon až do podrobností nakreslil prvé porovnávacie zobrazenie kostry človeka a vtákov; vidno tam, „že na mieste palca je ukončenie krídla zvané appendix, ktoré je úmerné krídlu; že ukončenie krídla je ako naše prsty...; že kosť vtáčích nôh zodpovedá našej päte; že tak ako my máme štyri prsty na nohe, majú štyri prsty aj vtáci, pričom zadný z nich je v takom pomere ako náš palec“¹². Taká presná je porovnávací anatómia iba pre pohľad vyzbrojený poznatkami 19. storočia. Ukazuje sa, že mriežka, cez ktorú do náš-

¹⁰ Cesalpino, De plantis libri XVI, 1583.

¹¹ Crollius, Traité des signatures, s. 88.

¹² P. Belon, Histoire de la nature des oiseaux, Paris 1555, s. 37.

ho vedenia prepúšťame figúry podobnosti, sa v tomto bode (a skoro len tam) prekrýva s tou, ktorou veci usporadúvalo vedenie 16. storočia.

No Belonov opis v skutočnosti vychádza iba z tej pozitivity, ktorá ho v jeho dobe umožnila. Nie je ani racionálnejší, ani vedeckejší ako Aldrovandího pozorovania, v ktorých sa dolné časti človeka prirovnávajú k odpudzujúcim miestam sveta, k peklu a jeho temnotám, k prekliatcom, ktorí sú akýmisi exkrementmi vesmíru;¹³ patrí k tej istej analogickej kozmografii ako prirovnanie apoplexie k búrke, bežné v Crolliovej dobe: búrka sa začína, keď vzduch oťažie a rozvlní sa, zachvat prichádza s ťažkými a nepokojnými myšlienkami; potom sa nahromadia mraky, brucho sa nafúkne, zaburáca hrom a mechúr praská; bijú blesky a oči sa divoko lesknú, prší, ústa penia, hrmavica zúri a duchovia idú rozdrapiť kožu; odrazu sa však znovu vyjasní a v chorom sa opäť ustáli rozum.¹⁴ Priestor analógií je v podstate priestorom vyžarovania. Človeka toto vyžarovanie zasahuje zo všetkých strán; no aj naopak, človek vysielá podobnosti, ktoré prijíma zo sveta. Je veľkým ohniskom proporcií, centrom, kde vzťahy spočívajú a odkiaľ sa znovu odrážajú.

Napokon štvrtú formu podobnosti zaručuje hra *sympatií*. Tu sa nepredurčuje nijaká cesta, nepredpokladá nijaká vzdialenosť, nepredpisuje nijaké zretazenie. Sympatia voľne pôsobí v hĺbkach sveta. V okamihu prebehne najrozsiahlejšími priestormi: ako blesk zasiahne človeka z planéty, ktorá ho riadi na diaľku, no môže ju zrodiť aj jediný dotyk, podobne ako „smútočné ruže na pohreboch“ čírou blízkosťou smrti dostávajú vôňu, ktorá v každom, čo ju vdychuje, vyvolá „smrteľný smútok“.¹⁵ Moc sympatie sa však neobmedzuje na to, že vytryskne z jediného kontaktu a prekonáva vzdialenosti; sympatia vyvoláva pohyby vecí vo svete

a zblízuje aj tie najvzdialenejšie z nich. Je zdrojom pohyblivosti: ťažké veci priťahuje k ťarche zeme a ľahké k bezváhovému éteru; korene tlačí k vode a veľký žltý kvet slnečnice otáča za slnkom. Navyše keď vonkajším a viditeľným pohybom priťahuje jedny veci k druhým, zároveň skryte vyvoláva vnútorný pohyb — premiestňovanie vlastností, ktoré prechádzajú z jednej veci na druhú: oheň, keďže je teplý a ľahký, stúpa vzduchom, ku ktorému sa jeho plamene stále dvíhajú; stráca však svoju vlastnú suchosť (ktorá ho zblízuje so zemou) a prijíma vlhkosť (ktorá ho spája s vodou a vzduchom); potom sa stráca v ľahkom opare, v modrom dyme, v mraku: stal sa vzduchom. Sympatia tak silne, tak naliehavo presadzuje *Rovnaké*, že sa neuspokojuje s niektorou z foriem podobnosti; má nebezpečnú moc *asimilovať*, stotožňovať jednu vec s druhou, miešať ich a stierať ich osobitosť — teda odcudzovať ich tomu, čím boli. Sympatia premieňa. Narúša, no smerom k totožnosti, takže ak by jej moc nič nevyvažovalo, svet by sa zredukoval na jeden bod, na homogénnu masu, na jednotvárnú figúru Rovnakého: všetky jeho časti by držali pospolu a navzájom sa stýkali bez prervy a odstupu ako tie kovové reťaze, ktoré sympatia pritiahla k jedinému magnetu.¹⁶

Preto sympatiu dopĺňa jej párová figúra — antipatia. Antipatia udržiava veci v izolácii a zabraňuje prispôbovaniu; každý druh uzatvára do tvrdošijnej odlišnosti a vsteguje mu sklon zachovávať to, čím je: „Je dostatočne známe, že rastliny sa medzi sebou nenávidia... hovorí sa, že oliva a vínná réva nenávidia kapustu, uhorka vyháňa olivu... Keďže rastú vďaka slnečnému teplu a živinám zeme, každý hustý a hrubý strom a aj ten, čo má mnoho koreňov, nevyhnutne škodia ostatným.“¹⁷ Súčna sveta sa takto donekonečna,

¹³ *Aldrovandi*, *Monstrorum historia*, s. 4.

¹⁴ *Crollius*, *Traité des signatures*, s. 87.

¹⁵ *G. Porta*, *Magie naturelle*, s. 72.

¹⁶ *Ibid.*, s. 72.

¹⁷ *G. Cardano*, *De la subtilité*, Paris 1656 (francúzsky preklad), s. 154.

v každom čase nenávidia a navzdory každej sympatii vytrvávajú vo svojich krutých chůfkach. „Indický potkan je nebezpečný pre krokodíla, pretože mu ho príroda určila za nepriateľa; a tak len čo sa tento násilník obveselí na slnku, potkan mu so smrtiacou vynachádzavosťou chystá pascu; keď zbadá, že krokodíl blažene zaspal s otvorenou papuľou, vlezie do nej a po širokom pažeráku vkĺzne do brucha, kde hryzie vnútornosť, až napokon vychádza bruchom zamordovaného zvierata.“ Nepriatelía potkana však číhajú tiež: neznáša sa totiž s pavúkom a „často zomiera v súbojoch so zmijou“. Tým, že táto hra antipatie rozptyľuje, ale zároveň vtahuje do boja, núti zabíjať, no tiež vystavuje smrti, veci, zvieratá a vôbec všetky figúry sveta ostávajú samy sebou.

Trvalá rovnováha medzi sympatiou a antipatiou zaručuje totožnosť vecí, to, že sa môžu podobať na iné a približovať sa k nim bez toho, aby boli nimi pohltené a stratili svoju osobitosť. Táto rovnováha objasňuje, že veci rastú, vyvíjajú sa, miešajú, miznú a umierajú, no večne sa obnovujú, slovom, že jestvuje priestor (v ktorom jednako nechýbajú orientačné značky, návraty a útočiská príbuznosti) a čas (ktorý jednako pripustí, aby sa donekonečna objavovali rovnaké figúry, druhy a prvky). „Akokoľvek sú štyri prvky (voda, vzduch, oheň a zem) jednoduché a majú odlišné vlastnosti, Stvoriteľ nariadil, aby zmiešané látky boli zložené zo základných prvkov, čím sa objasňujú ich nápadné zhody a nezahody, ktoré spoznáваме podľa ich vlastností. Oheň je živel teplý a suchý, a preto má antipatiu k vode, ktorá je chladná a vlhká. Teplý vzduch je vlhký, chladná zem je suchá — to je antipatia. Aby sa zmierili, vzduch zaujal miesto medzi ohňom a vodou a voda medzi zemou a vzduchom. Vzduch vďaka tomu, že je teplý, dobre susedí s ohňom a svojou vlhkosťou sa prispôsobuje vlhkosti vody. A keďže zasa jeho vlhkosť je mierna, zmierňuje teplo ohňa a prijíma od neho pomoc, pričom na druhej strane svojim vlašným tep-

lom zmierňuje vlhký chlad vody. Vlhosť vody je zohrievaná teplom vzduchu a uľavuje chladnej suchosti zeme.“¹⁸ Zvrchovaná dvojica sympatia — antipatia predpisuje pohyb a rozptyľovanie, ktorými vznikajú všetky formy podobnosti. To spätne postihuje a vysvetľuje tri prvé formy príbuznosti. Celok sveta, všetky susedské vzťahy zhody, všetky ozveny súperivosti, všetky zretazenia analógie nesie, udržiava a zdvojuje priestor sympatie a antipatie, ktorý neprestajne veci približuje a zároveň ich udržiava v odstupe. Touto hrou sa vo svete zachováva totožnosť; podobné veci ostávajú podobnými, a pritom sú naďalej samy sebou. Rovnaké ostáva rovnakým a uzatvoreným do seba.

2. Znamená

Systém však jednako nie je uzavretý. Pretrváva otvorenosť: v jej dôsledku by hrozilo, že celá hra podobností sa vymkne sama sebe alebo ostane skrytá, keby neprišla nová figúra príbuznosti, aby uzavrela kruh a tým ho urobila úplným a zároveň zjavným.

Convenientia, aemulatio, analógia a sympatia nám hovoria, ako sa svet musí uzavrieť sám v sebe, zdvojiť sa, odrážať či zretaziť, aby sa veci mohli podobať. Hovoria nám o cestách príbuznosti, o tom, kade prechádzajú; nehovoria však o tom, kde je, ani ako ju vidno a podľa akej známky ju rozpoznáme. Môže sa nám pridať, že prenikneme celú túto podivuhodnú hojnosť podobností, netušiac, že boli odjakživa pripravené poriadkom sveta na naše väčšie blaho. Aby sme vedeli, že prílbica lieči naše očné choroby a vínovica s rozdrvenými orechmi uľahčuje bolesti hlavy, je potrebné, aby nás na to upozornila nejaká známka, inak by tajomstvo ostalo večne skryté. Dozvedel by sa človek

¹⁸ S. G. S., Annotations au Grand Miroir du Monde de Duchesne, s. 498.

niekedy, že planéta je jeho bližencom alebo súperom, keby na tele a medzi vráskami tváre nemal znak, že je súperom Marsa a príbuzným Saturna? Treba, aby skryté príbuznosti boli vyznačené na povrchu vecí; je potrebná viditeľná známka neviditeľných analógií. Či každá podobnosť nie je to najzjavnejšie a zároveň najskrytejšie? Skutočne, podobnosť nie je poskladaná z kúskov, rovnakých alebo odlišných, položených vedľa seba: je jediným celkom, ktorý alebo vidno, alebo nevidno. Ak by teda podobnosť neobsahovala — vnútri alebo mimo — nijakú určujúcu zložku, ktorá by jej neisté mihotanie premieňala na jasnú istotu, nemali by sme pre ňu kritérium.

Bez znamenia niet podobnosti. Svet príbuzností je možný iba ako svet známk. „Nie je vôľa božia,“ hovorí Paracelsus, „aby ostalo skryté to, čo bolo stvorené pre blaho človeka a čo mu bolo dané... A hoci niektoré veci skryl, nič neponechal bez vonkajších znakov, viditeľných podľa osobitných známk — celkom tak ako človek označí miesto, kde zahrabal poklad, aby ho mohol nájsť.“¹⁹ Vedenie príbuzností sa zakladá na súpise týchto znamení a ich dešifrovaní. Ak chceme poznať povahu rastlín, je zbytočné zastavovať sa pri kôre; treba ísť priamo k ich známkam, „k tieňu a obrazu boha, ktoré obsahujú, alebo k vnútornej moci, ktorá im bola nebesami daná do vienka... Hovorím k moci, ktorá sa dá rozpoznať skôr podľa znamenia“.²⁰ Vzťah viditeľného k neviditeľnému sa systémom znamení prevracia. Podobnosť bola neviditeľnou formou toho, čo zvnútra sveta veci zviditeľňovalo; no aby zasa táto forma vyšla na svetlo, je potrebná viditeľná figúra, ktorá ju ťahá z hĺbky jej neviditeľnosti. Preto je tvár sveta pokrytá erbami, znakmi, šiframi, tajomnými slovami — „hieroglyfmi“, ako hovoril Turner. Priestor

¹⁹ Paracelsus, Die 9 Bücher der Natura Rerum. In: Oeuvres, éd. Suhdorff, t. IX, s. 393.

²⁰ Crollius, Traité des signatures, s. 4.

bezprostredných podobností je potom ako veľká otvorená kniha; je preniknutá písmom; na celej strane vidno podivné figúry, ktoré sa križujú a niekedy opakujú. Ostáva len dešifrovať ich: „Či nie je pravda, že všetky byliny, rastliny, stromy a pod., vyrastajúce z útroby zeme, sú knihami a magickými znakmi?“²¹ Tiché veľké zrkadlo, v hĺbke ktorého sa veci odrážajú a navzájom si vracajú svoje obrazy, je v skutočnosti plné slov. Nemé odrazy sú zdvojené slovami, ktoré ich označujú. A vďaka poslednej forme podobnosti, ktorá zahŕňa všetky ostatné a uzatvára ich do jediného kruhu, možno svet prirovnať k hovoriacemu človeku: „... ako sa skryté pohyby jeho mysle prejavujú hlasom, tak sa byliny svojimi znameniami akoby prihovárajú zvedavému lekárovi a odhaľujú mu ... svoju vnútornú moc, skrytú za závojom mlčania prírody.“²²

Treba sa však trochu pristaviť pri samom tomto jazyku. Pri znakoch, ktoré ho tvoria. Pri spôsobe, akým tieto znaky odkazujú na to, čo označujú.

Medzi prílbicou a očami je sympatia. Keby na rastline nebolo znamenie, známka, ktorá ako slovo vypovedá o tom, že je dobrá na očné bolesti, toto nepredvídateľné príbuzenstvo by ostalo neodhalené. Tento znak sa dá zreteľne čítať v jej semenách: sú to malé tmavé guľky v bielych šupkách, ktoré tak trochu predstavujú očné viečka.²³ Podobná je príbuznosť orecha a hlavy; „rany olebečnice“ lieči hrubá zelená kôra, ktorá je nad kosťou — nad škrupinou plodu; no vnútorné bolesti hlavy odstraňuje samo jadro, „ktoré vyzerá úplne ako mozog“.²⁴ Znakom príbuznosti i tým, čo ju zviditeľňuje, je jednoducho analógia; šifra sympatie tkvie v proporcii.

Ale aké znamenie má mať sama proporcia, aby bola

²¹ Ibid., s. 8.

²² Ibid.

²³ Ibid., s. 33.

²⁴ Ibid., s. 33—34.

zrozumiteľná? Ako môžeme vedieť, že čiary na rukách a vrásky na tvári kreslia na tele človeka to isté, čo sklony, nehody a prekážky na veľkom tkanive života? Iba na základe toho, že sympatia spája telo s nebom a prenáša pohyb na osudy ľudí, a toho, že v krátkosti čiary sa priamo odráža krátkosť života, v pretínaní dvoch čiar stretnutie s prekážkou a vo vzostupnej línii vrásky vzostup človeka k úspechu. Šírka je znakom bohatstva a významnosti, súvislosť znamená šťastie, nesúvislosť nešťastie.²⁵ Veľká analógia tela a osudu je vyznačená celým systémom zrkadiel a príťažlivostí. Analógie sú signalizované sympatiami a súpereniami.

Pokiaľ ide o súperivosť, možno ju rozpoznať podľa analógie: oči sú hviezdy, pretože na tvárach šíria svetlo ako hviezdy v temnote a pretože slepci sú vo svete ako vidiaci v najtemnejšej noci. Možno ju rozpoznať aj podľa zhody: už od čias Grékov je známe, že silné a odvážne zvieratá majú zakončenia končatín široké a dobre vyvinuté, akoby sa ich sila preniesla do najvzdialenejších častí ich tela. Rovnako sa tvár a ruka človeka podobajú duši, s ktorou sú späté. Rozpoznanie tých najviditeľnejších podobností je teda umožnené odhalením zhody medzi vecami. Ak teraz uvážime, že zhoda nie je vždy určená momentálnou polohou, ale že veľa rás sa zhodujú súcna, ktoré sú oddelené (ako je to medzi chorobou a liekom na ňu, človekom a jeho hviezdami, rastlinou a zemou, čo potrebuje), znovu bude potrebný znak zhody. A čo iné ukazuje, že dve veci sú takto navzájom zviazané, ak nie to, že sa vzájomne priťahujú ako slnko a slnečnica alebo ako voda a výhonok uhorky,²⁶ ak nie ich príbuznosť a akoby sympatia?

Kruh sa takto uzatvára. Vidno však, akým systémom zdvojení. Podobnosti vyžadujú znamenie, pretože ani jedna z nich by sa nedala rozpoznať, keby nebola či-

²⁵ G. Cardano, Métoposcopie, vyd. z roku 1658, s. 3–7.

²⁶ Bacon, Histoire naturelle, 1631 (francúzsky preklad), s. 221.

tateľne označená. Aké sú však tieto znaky? Podľa čoho medzi všetkými podobami sveta a toľkými prekrývajúcimi sa figúrami spoznáme známku, pri ktorej sa hodno pristaviť, pretože naznačuje tajnú a podstatnú podobnosť? Aká forma utvára znak a jeho špecifický význam? Je to podobnosť. Znak označuje potiaľ, pokiaľ je podobný s tým, na čo poukazuje (t. j. na niečo príbuzné). Neohlasuje však homológiu, pretože odlišné bytie jeho znamenia sa stráca v podobe toho, čoho je znakom; je *inou* podobnosťou, susednou príbuznosťou druhého typu, ktorá slúži na rozpoznanie prvej a sama je zasa odhalená treťou. Nijaká podobnosť nie je bez znamenia; toto znamenie je však iba sprostredkujúcou formou tej istej podobnosti. Takto potom súhrn známk nasúva na kruh príbuznosti druhý kruh, ktorý by ho presne bod za bodom zdvojoval, nebyť malého posunu, vďaka ktorému znak sympatie spočíva v analógii, znak analógie v súperivosti, znak súperivosti v zhode, ktorej spoznanie si zasa vyžaduje znamenie sympatie... Znamenie a to, čo je ním označené, majú rovnakú povahu, riadia sa jedným zákonom odlišného rozdeľovania; rozčlenenie je rovnaké.

Označujúca forma sa podobá na označenú, ale nepriamo. Nepochybne preto je vo vedení 16. storočia podobnosť tým najuniverzálnejším; tým najviditeľnejším, zároveň však najväčšmi skrytým, tým, čo si vyžaduje odhalenie; tým, čo určuje formu poznania (lebo poznávať možno iba po cestách príbuznosti) a čo mu zaručuje bohatstvo obsahu (lebo len čo poodhrnieme znaky a nahliadneme, čo označujú, vyjde najavo sama Podobnosť a zažiari vlastným svetlom).

Súhrn poznatkov a techník, ktoré umožňujú, aby znaky prehovorili a odhalili svoj zmysel, nazvime hermeneutikou; súhrn poznatkov a techník, ktoré umožňujú rozlíšiť, kde sú znaky, definovať, čo ich ustanovuje ako znaky, spoznať ich väzby a zákony ich zretazovania, nazvime semiológiou: 16. storočie postavilo semiológiu na hermeneutike vo forme príbuznosti. Hľadať zmysel

znamená ukázať to, čo sa podobá. Hľadať zákony znakov znamená odhaľovať veci, ktoré sú podobné. Gramatika súcien je ich exegézou. A reč, ktorou hovoria, rozpráva jedine o syntaxi, čo ich viaže. Prirodzenosť vecí, ich koexistencia, zretazenie, ktoré ich púta a ktorým sa dorozumievajú, sa nijako neodlišujú od ich podobnosti. A podobnosť sa zjavuje iba v sieti znakov, ktorá sa vinie svetom od jedného konca na druhý. „Prirodzenosť“ je umiestnená do tenkej vrstvy, ktorú zaberá — jedna na druhej — semiológia a hermeneutika; je tajomná a zahalená, neprístupná poznaniu, ktoré niekedy zavádza, iba potiaľ, pokiaľ sa toto navrstvenie nezaobíde bez jemných odchýlok podobností. Zrazu je mriežka nejasná; priezračnosť sa zatemňuje od prvého roztvorenia. Ukazuje sa temný priestor, ktorý bude treba postupne osvetľovať. Teda tam je „prirodzenosť“, toto treba poznávať. Všetko by bolo bezprostredné a zrejmé, keby sa hermeneutika podobností zhodovala bez najmenších výkyvov so semiológiou znamení. Medzi podobnosťami zaznačeného a podobnosťami rozpravy je však „štrbina“, a tá poskytuje vlastný priestor vedeniu a jeho nekonečnému úsiliu: budú musieť brázditi po nekonečných krivolakých cestách túto vzdialenosť od podobného k jemu podobnému.

3. Hranice sveta

To je v najvšeobecnejšom náčrte *epistéma* 16. storočia. Táto konfigurácia prináša isté následky.

Najskôr je to prihojný a zároveň úplne chudobný charakter tohto vedenia. Je prihojné, pretože je neohraničené. Podobnosť nikdy nezotrváva sama v sebe; je ustálená, iba keď poukazuje na druhú podobnosť, ktorá sa zasa odvoláva na ďalšie; takto dostáva každá podobnosť význam iba po zhrnutí všetkých ostatných, a aby bola aj tá najnepatrnejšia analógia odôvodnená a ukázala sa konečne ako istá, je potrebné prebehnúť

celým svetom. Je to teda vedenie, ktoré môže a musí postupovať nekonečným zhŕňaním potvrdení, z ktorých jedny vyžadujú druhé. A preto stojí toto vedenie na piesku. Jedinou možnou formou zlučovania prvkov vedenia je pripájanie. Preto tie obrovské rady, preto ich jednotvárnosť. Keď vedenie 16. storočia položilo medzi znak a označovanú vec ako puto podobnosť (ktorá je prostredníkom a zároveň jedinou mocou, pretože rovnako prebýva v známke ako v obsahu), odsúdilo sa na to, aby večne poznávalo tú istú vec, ktorej poznanie je až na nedosiahnuteľnom konci nekonečného postupu.

Práve tu vystupuje až veľmi preslávená kategória mikrokozmu. Niet pochýb, že v stredoveku a na začiatku renesancie tento starý pojem oživovala istá tradícia novoplatonizmu. Vo vedení 16. storočia však už prestal mať rozhodujúcu úlohu. Či bol alebo nebol tým, čo sa kedysi nazývalo svetonázorom alebo *Weltanschauung*, na tom málo záleží. V skutočnosti má v epistemologickej konfigurácii tejto doby jednu, či skôr dve veľmi presne určené funkcie. Ako *kategória myslenia* uplatňuje na všetky oblasti prírody hru zdvojených podobností; skúmaniu zaručuje, že každá vec nájde v širšej stupnici svojej zrkadlo a makrokozmičké zaručenie; za odplatu potvrdzuje, že viditeľný poriadok najvyšších sfér sa zrkadlí v najtemnejších hĺbkach zeme. No pochopený ako *všeobecná konfigurácia* prírody kladie skutočné, takpovediac hmatateľné hranice neprestajnému postupu príbuzností striedajúcich jedny druhé. Ukazuje, že jestvuje veľký svet a že jeho obvod vytyčuje hranicu pre všetky stvorené veci; že na druhom konci jestvuje vyvolená bytosť, ktorá vo svojich obmedzených rozmeroch reprodukuje nesmierny poriadok neba, hviezd, vrchov, riek a búrok, a že medzi faktickými hranicami tejto konštitutívnej analógie sa rozvíja hra podobností. Akokoľvek nesmierna by potom bola vzdialenosť medzi mikrokozmom a makrokozmom, nikdy nebude nekonečná; akokoľvek početné by